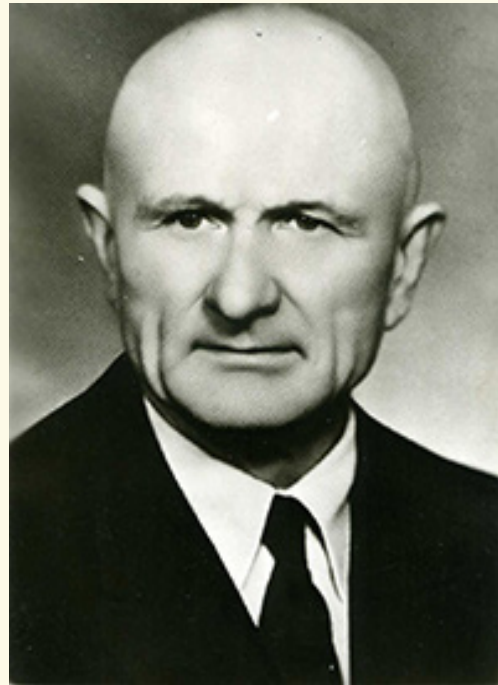

MOKYTOJO šviesa sovietinėje tamsybėje.

Juozas Tarvydas (1900–1973)

Irma KONTAUTIENĖ

Kiekvienas savo gyvenimo kelyje sutinkame Mokytoją, kuris tampa kelrode žvaigžde mūsų siekiuose, sektinu pavyzdžiu mokant ir auklėjant vaikus. Apie tokį mokytoją pasakoja laiškai, atvirukai, fotografijos ir mokinių atsiminimai, rasti Žemaičių muziejuje „Alka“ saugomame Juozo Mickevičiaus archyve. Tokį mokytoją Juozą Tarvydą prisimename minėdami jo 125-ąsias gimimo metines.

Nuotraukoje – Juozas Tarvydas. XX a. 7 deš. Fotografas nežinomas

Nelengvi vaikystės metai

Juozas Tarvydas – ketvirtas vaikas Juozo ir Onos šeimoje. Jis gimė 1900 m. sausio 18 d. (sausio 6 d. pagal senąjį kalendorių) Plungės rajone (Kulių valsčiaus Palioniškių kaime, prie Reiskių tyro). Penki vaikai, žemė bloga, į tyrą įsmukusias karves už ragų reikėdavę ištempti – vien vargas ir skurdas. Mirus mamai, tėvas vedė Juliją Jucytę iš Putrių kaimo, Gargždų grafo Rönne miškų girininko padėjėjo dukrą, su kuria susilaukė dar penkių vaikų. Ji Juozuką išmokė lenkiškai kalbėti, tad tėvas pasiryžo nors jį vieną į mokslus išleisti. Juozukas, Budrių kaimo pradinėje mokykloje baigęs dvi klases, toliau lankė Mikoliškių dvaro lietuvišką pradinę, kurią išlaikė buvęs carinės Rusijos armijos generolas Liucijonas Bronišas. Čia mokytoju dirbo Jonas Bražinskas iš Plungės rajono Babrungėnų kaimo.

Pirmasis pasaulinis karas nutraukė Juozuko mokslus. Teko eiti piemenauti pas ūkininkus, o vėliau – bernauti pas Budrių kaimo kleboną. Vykstant karui tėvo namuose Palioniškyje apsigyveno vokiečių žandarai. Iš jų vaikas pramoko vokiečių kalbos. Pasibaigus karui, Juozukui vėl atsirado galimybė tęsti mokslus. 1919 m. vasario mėnesį jis išvyko į Plungę ir čia pradėjo mokytis progimnazijos antroje klasėje. Gabų mokinį netrukus perkėlė į trečią klasę,

o nuo 1920 m. rudens jis mokėsi ketvirtoje klasėje.

Du „valančiukai“

Baigęs penkias Plungės realinės gimnazijos klases, J. Tarvydas atvyko mokytis į Telšių gimnaziją. Čia rado talentingus mokytojus ir kūrybingus bendraklasius: Praną Genį, Apolinarą Radžių, Praną Meškauską, Mykolą Freimaną, Česlovą Liutiką, Aleksandrą Šimkevičių bei kitus – būsimuosius jaunos Lietuvos valstybės pedagogus, mokslininkus. Gimnazistų pasaulėžiūrai ir gyvenimo kelio pasirinkimui didelę įtaką darė Vilhelmo Storosos-Vydūno, Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos paskaitos, o jaunuolių kūrybiškumą ugdė gimnazijoje statomi vaidinimai, rengiami literatūriniai vakarai. Buvęs gimnazistas Grigas Valančius straipsnyje „Juozas Tarvydas-Žagaras“ taip prisiminė savo draugystę su Juozu, septyneriais metais už jį vyresniu ir klase aukštesniu mokiniu: „*Mus suartino bendras darbas literatūros ir kraštotyros mėgėjų būrelyje, kuriam jis vadovavo. Jau tada jis jaunesniems buvo ne tik vadovas, bet ir autoritetas. Rašinėjo spaudai, kūrė eilėraščius, užsiėmė literatūros studijomis plačiau, kaip to reikalauta mokykloje. Susirašinėjome ir išsiskyre. Laiškuose diskutavome rimtus klausimus. Su juo mažvaikiauti negalėjai*“.

Jaunuoliai domėjosi ne tik lietuvių literatūra, bet ir Žemaitijos praeitimi. Galbūt tada abiem ir gimė idėja surinkti visą medžiagą apie žemaičių didžiuosius kultūros veikėjus – Simoną Daukantą, Motiejų Valančių ir Jurgį Ambraziejų Pabrėžą.

Grigo Valančiaus atminityje įstrigo toks epizodas: „Labai apsidžiaugė, kai po vienu vasaros atostogų perdaviau jam iš Zenono Ivinskio dėdės Jono Bražinsko gautus „Žemaičių vyskupystės“ pirmos laidos abu tomus. Buvome įsipareigoję rinkti senas lietuviškas knygas. Pas jį patį jas ir krovėme. Kur jis jas vėliau padėjo, nežinau. Užgulus graužė jis tą „Vyskupystę“, kaip vaikas riestainį. Man pačiam tik pro tarpiais vos „pauostyti“ teduodavo.“ Galbūt tada, susižavėję vyskupo Motiejaus Valančiaus asmenybe, abu nusprendė parašyti išsamią šio žemaičių vyskupo biografiją. Ir abu tai padarė: Juozas Tarvydas 1970 m. parašė išsamų darbą „Motiejus Valančius (medžiaga studijai)“, o Grigas Valančius 1978m. išleido dvitomį „Žemaičių didysis“. Tačiau šie veikalai plačiau Lietuvos visuomenei liko neprieinami iki pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – Juozo Tarvydo darbas mašinraščiu keliais egzemplioriais atgule archyvuose (vienas jų rastas J. Mickevičiaus archyve Žemaičių muziejuje „Alka“), o Grigo Valančiaus buvo išspausdintas Los Andžele (JAV).

1924 m. birželio mėnesį

Telšių gimnazijos III laidos abiturientų vinjetė. 1924 m. Juozas Tarvydas antroje eilėje nuo viršaus antras iš kairės. Fotografas nežinomas. Nuotrauka saugojama Žemaičių muziejuje „Alka“, GEK 26870

vykę abiturientų egzaminai parodė, kas ko vertas. Iš trisdešimties abiturientų ir trijų eksternų egzaminus sėkmingai išlaikė dvidešimt keturi, iš jų tik Juozas Tarvydas ir Domas Jurkus baigė aukso medaliu. Dauguma abiturientų pasirinko studijas universitete. Laikraštyje „Žemaičių prietelius“ 1925 m. kovo 18 d. išspausdintoje žinutėje rašoma: „Paskutiniaisiais metais Lietuvos universitetan įstojo nemažai studentų ir iš žemaičių, daugiausia Telšių gimnaziją baigusių. Jų čia bus per 40“.

Kūrybinio kelio pradžia

J. Tarvydas savo poeziją pradėjo skelbti spaudoje (žurnale „Aušrinė“) 1920 m., dar būdamas gimnazistas. Vėliau, studijuodamas Kaune ir dirbdamas mokytoju gimnazijose, skelbė teatro kritikos straipsnius, knygų recenzijas, straipsnius pedagogikos ir lituanistikos klausimais, „Lietuvių katalikų mokslo suvažiavimo darbuose“, periodiniuose leidiniuose „Ateitis“, „Židinys“, „Lietuvis“, „Rytas“, „Lietuvos mokykla“ ir kituose, pasirašydamas savo darbus J. Žagaro, J. Žgrs., J. Žg., J. Trs. slapyvardžiais bei kriptonimais.

Jis Kaune veikusiame Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultete studijavo kartu su Antanu Miškiniu, Salomėja Bačinskaite-Nėrimimi, Antanu Venclova, Broniumi Raila, Kaziu Inčiūra. Tuo laikotarpiu Juozas aktyviai įsitraukė į žemaičių studentų visuomeninę veiklą.

„Katalikai žemaičių studentai [...] šio mėnesio 2 d. padarė pasitarimą bendro veikimo reikalu. Čia jų prieita išvados bendrauti kultūriniam ir visuomeniniam žemaičių darbe, t. y., padaryta užuomazga būsimai žemaičių katalikų studentų draugovei. Išrinkta ir šio darbo vadovai iš studentų: A. Salio, J. Tarvydo, D. Jurkaus“, – rašoma laikraštyje „Žemaičių prietelius“.

(Nukelta į 24 p.)

J. Tarvydas parašė pjesę „Per audrą“, kurią 1925 m. Valstybės teatre Kaune režisavo Borisas Dauguvietis. Joje aukštinama lietuvių kova už laisvę. Ši pjesė „po premjeros, vokiečiams užprotestavus, išimta iš repertuaro. Girdi, per tirstais jiems priekaištais atvaizduotas Lietuvos gyvenimas I pasaulinio karo metais. Tarvydas dėl to daug kentėjo. Kentėjo ir bendrai dėl Lietuvos, apkarpytomis sienomis ir be savo sostinės atsikūrusios. Jis tai pergyveno giliau ir jautriau kaip mes, jaunikliai. Turėjo pranašo žvilgsnį, patrioto širdį“, – taip savo draugą prisimena Grigas Valančius.

Plungės „Saulės“ gimnazijoje

Dar nebaigęs studijų, 1927 m. rudenį J. Tarvydas pradėjo mokytojauti Plungės „Saulės“ gimnazijoje, kuri tada veikė kunigaikščių Oginskių rūmuose. Čia jis dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą, buvo Pedagogų tarybos pirmininkas. Prisimindamas tą laikotarpį buvęs jo mokinys Juozas Mickevičius mokytojo 70-mečio proga rašė: „Jūs atnešėte daug pedagoginių naujovių ir metodų, dėstydamas pamokas ir mokinių ugdyme mokykloje. Buvau tada septintoje klasėje. 1928–1929 m. m. dėstėte istoriją, pasaulinę, lietuvių literatūrą, lietuvių kalbą ir buvote klasės auklėtojas, o 1929–1930 m. m. aštuntoje klasėje dėstėte pasaulinę, lietuvių literatūrą ir lietuvių kalbą. Tamsta pamokas dėstėte meistriškai, turiningai, sistemingai, aiškiai, vaizdžiai, suprantamai“.

Tarp mokytojo ir mokinio užsimezgusi bičiulystė tęsėsi daugiau nei keturis dešimtmečius. Abu gimę tais pačiais metais ir krikštyti tuo pačiu vardu, užaugę tarp Žemaitijos kalvų, turėję bendrų interesų puoselėti lietuvių kalbą ir kultūrą, Antrojo pasaulinio karo audrų blaškyti po įvairias mokyklas, sovietų valdžiai neįtikę, tremti Sibiran, brandžiame amžiuje vėl susitikę Kretingoje, dirbo Lietuvos kultūros labui, palaikydami vienas kitą moraliai ir materialiai.

J. Tarvydas, mokytojaudamas Plungėje, pradėjo užrašinėti lietuvių tautosaką, tai daryti jis skatino ir savo mokinius. Iki 1931 m. rudens jis surinko ir Lietuvių tautosakos archyvui Kaune išsiuntė 1940 tautosakos tekstų iš Plungės krašto: 493 dainas, 693 patarles, 432 mįsles, 210 burtų, 49 pasakas, 63 padavimus. Plungėje jis pradėjo rašyti studijas apie Šatrijos Raganos gyvenimą, pedagoginę veiklą, kūrybą. Šie jo darbai paskelbti leidinyje „Athenaeum“ 1931–1937 metais.

Rokiškio Juozo Tumo-Vaižganto mokyklos direktorius Juozas Tarvydas. Fotografas nežinomas. Nuotrauka saugoma Rokiškio krašto muziejuje

Rokiškio kan. Juozo Tumo-Vaižganto gimnazijoje

1935 m. J. Tarvydas atvyko dirbti į tuometinę Rokiškio kan. Juozo Tumo-Vaižganto valstybinę gimnaziją. Čia sutiko jauną ir energingą, ką tik lietuvių kalbos ir literatūros mokslus Kauno universitete baigusią Anelę Krasnickaitę, tapusią jo žmona. Juozas vadovavo šios mokyklos vyresniųjų klasių literatų būreliui, o Anelė, kartu su mokytoju Apolinaru Radžiumi (Juozo bendraklasiu Telšių gimnazijoje) – jaunesniųjų klasių literatų būreliui. Šie lituanistai ne tik buvo puikūs pedagogai, bet ir aktyvūs visuomenininkai, skatinę gimnazistų kūrybinę veiklą. Jie rengdavo mokinių kūrybos vakarus, pasikviesdavo į mokyklą žymių rašytojų, kartu su moksleiviais leisdavo literatūrinius laikraščius, įkūrė Vaižganto kampelį, kuriame buvo kaupiami tautosakos darbai, mokinių surinkti atsiminimai, parašyti referatai apie Vaižgantą ir jo kūrybą.

1938 m. birželio mėnesį Lietuvių tautosakos archyvo direktorius dr. J. Balys atsiuntė J. Tarvydui raštą, patvirtinantį, kad Juozas yra šio archyvo nuolatinis bendradarbis-korespondentas. Rašte buvo nurodyta, kad prašoma Švietimo ministerijos įstaigas „esant reikalui ir galimumui, padėti šiam asmeniui tautosakos rinkimo darbe“.

1937–1940 m. J. Tarvydas kartu su savo mokiniais surinko 2 364 tautosakos tekstus iš Rokiškio krašto ir juos perdavė Lietuvių tautosakos archyvui.

1993 m. išleistoje knygoje „Rokiškio J. Tumo-Vaižganto mokyklai–75“ yra pateikti ir šios

gimnazijos buvusių auklėtinių prisiminimai apie mokymąsi gimnazijoje 1935–1940 metais. Juose tik geru žodžiu minimi lituanistai J. Tarvydas ir A. Krasnickaitė-Tarvydienė. Šių mokytojų kasmet režisuojami spektakliai, operetės ne tik ugdė jaunuolių kūrybiškumą, bet ir tapdavo svarbiais kultūriniais įvykiais visame Rokiškio krašte. Spektaklių metu surinktos lėšos būdavo skiriamos neturtingų vaikų mokymuisi.

Žinoma, kad 1936–1937 mokslo metais J. Tarvydas Rokiškyje režisavo Vydūno pjesę „Žvaigždžių takais“.

Darbas gimnazijoje atimdavo daug laiko, tačiau Juozas spėdavo perskaityti naujai išleidžiamas lietuvių autorių knygas, periodiniame leidinyje „Židinys“ paskelbė devynias Petro Vaičiūno, Julijono Būtėno, Ievos Simonaitytės, Onos Pleirytės-Puidienės ir kitų autorių knygų recenzijas, 1939 m. redagavo Šatrijos Raganos „Raštų“ VII tomą.

Buvusi Rokiškio gimnazijos auklėtinė, lietuvių literatūros tyrinėtoja, habilituota humanitarinių mokslų daktarė Regina Mikšytė savo atsiminimuose pateikia tokį mokytojo portretą: „J. Tarvydo stambi prakaulė galva, plačiapetis gunktelėjęs stotas, lėtas besiiriantis judesys harmoningai derinosi su uždaru, tiesiu ir valingu būdu, kupinu dvasinės įtaigos. Mąstančio, o ne turinėjusio biografijas pasakojančio mokytojo pamokos pranoko kolegų ir vadovėlių išmintį. Ir lietuvių, ir užsienio literatūra jo pamokose buvo ne vien apmąstyta, bet tarsi jo paties išgyventa. Žemaičiui, Šatrijos Raganos kūrybos tyrinėtojui, čia, Vaižganto vardu pava-

Rokiškio kan. Juozo Tumo-Vaižganto valstybinės gimnazijos XII abiturientų laida 1937 metais. Viršuje pirmoje eilėje pirmas iš kairės – J. Tarvydas, toliau – mokytojai M. Tipelienė, O. Matusevičiūtė, direktorius M. Kviklys, direktorius J. Janulionis, kun. L. Gižinskas, E. Tipelis, P. Simanavičius, P. Bliūdžius, M. Muralytė, A. Misiūnas, E. Liutvinaitė, A. Radžius, A. Krasnickaitė-Tarvydienė, L. Gembickaitė, J. Šmulkštys, kapit. A. Žilinskas, M. Barėšytė, Z. Orelovičius, L. Vorobėjus, K. Jovaiša ir abiturientai: B. Narkūnaitė, R. Mejerovičiūtė, P. Vaičiulis, J. Braknys, J. Povilavičiūtė, K. Grigėnas, S. Lingytė, A. Bajoras, D. Šklaraitė, O. Vorobėjus, J. Kalpokas, P. Šeraitė, P. Čypas, P. Kozulis, M. Dabkutė, J. Kairiūkštis, D. Levinaitė, J. Butėnas, B. Balaišis, L. Šeras, M. Blochaitė, E. Dobregaitė. Fotografas nežinomas. Nuotrauka iš: <https://resfamiliaris.blogspot.com/2017/07/rokiskio-gimnazijoje-1933-1937-metais.html>

dintoje gimnazijoje, nušvito spinduliuojanti Vaižganto asmenybė. [...] Šitokio katarsio, kokį išgyvendavome J. Tarvydo pamokų metu, jau nebe patyrėme nė universiteto paskaitose, skaitomose net tokių asmenybių kaip V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga ar V. Krėvė. J. Tarvydo pamokos buvo kaip sparnai dvasios skrydžiui“.

Antrasis pasaulinis karas ir 1940 m. prasidėjusi pirmoji sovietų okupacija pakeitė viską, taip pat ir Lietuvos švietimo sistemą, mokyklines tradicijas. Atėjus į valdžią sovietams, buvo siekiama pakeisti ir žmonių mąstymą. Sovietų valdžiai neįtikę mokytojai buvo atleidžiami iš darbo arba suimami. Pirmoji Rokiškio gimnazijoje tai patyrė 1940 m. rudenį suimta J. Tarvydo žmona A. Krasnickaitė-Tarvydienė. Buvusi mokinė Agnietė Deksnytė-Daukantienė prisimena: „Literatūros pamoka. Mūsų mylimas mokytojas Juozas Tarvydas, sugebėjęs mus žavėti pasaulinės literatūros perlais, įkvėpęs meilę gimtajai kalbai, dabar stovi prie lango, nukreipęs žvilgsnį į kalėjimo pusę, kur uždaryta jo žmona, taip pat mūsų brangi mokytoja. Skausminga tyla. Mokytojas braukia ašaras. Ir mūsų akys skęsta migloje...“.

Netrukus po žmonos suėmimo J. Tarvydas darbą Rokiškio gimnazijoje nutraukė. 1941 m. žiemos pabaigoje A. Krasnickaitė-Tarvy-

(Nukelta į 26 p.)

dienė, tarpininkaujant kultūros veikėjams, tarp jų ir Salomėjai Nėriai, iš kalėjimo buvo paleista.

Vokiečių okupacija J. Tarvydo šeimą nubloškė į Raseinius. Čia jis 1941–1943 m. vadovavo Raseinių gimnazijai, o 1943–1944 m. sugrįžo į Rokiškį ir čia vadovavo J. Tumo-Vaižganto gimnazijai. Deja, tik trumpai. Nepaisant to, J. Tarvydo puoselėta vaizgantiška dvasia čia ilgam nebuvo pamiršta ir, praėjus penkioms dešimtims metų, Lietuvoje prasidėjus Atgimimui, mokyklos bendruomenė pareikalavo mokyklai sugrąžinti Juozo-Tumo Vaižganto vardą.

Sunkūs pokario metai Kretingoje

1944 m. Tarvydų šeima sugrįžo į Žemaitiją, arčiau Juozo tėviškės, ir Juozas kartu su žmona Anelė pradėjo dirbti Kretingos gimnazijoje. Čia jie taip pat užsirekomendavo kaip puikūs savo dalyko žinovai, vesdavo ir atviras pamokas, skaitydavo pranešimus mokytojų konferencijose.

J. Mickevičiaus archyve yra Kretingos gimnazijos mokytojų lituanistų dalykinės komisijos 1948–1949 metų darbo planas, sudarytas šios komisijos vadovo J. Tarvydo. Jame pateikta išsami informacija apie mokytojų metodų įvairovę, pedagoginės patirties sklaidą tarp gimnazijos ir Kretingos apskrities mokytojų.

J. Tarvydas rašė ir periodinėje spaudoje skelbė straipsnius apie lietuvių kalbos mokymosi pasiekimus ir spragas, kitų dalykų dėstymo metodų naujoves bei praktikas. „Politiniu atžvilgiu mūsų mokyklos šiomet daug tvirtesnės. Vertinant istorijos faktus ar nagrinėjant literatūrinius veikalus, jau nesunku pritaikyti dialektinį istorinio materializmo principą“, – pažymima 1946 m. liepos 4 dieną „Žemaičių tiesoje“ išspausdintame J. Tarvydo straipsnyje, kuriame apžvelgiami Kretingos apskrities mokyklų egzaminų rezultatai.

Ar J. Tarvydas, patyręs represijas per pirmąją sovietų okupaciją, dirbdamas pagražindavo sovietinę realybę komunistiniais lozungais, su daug kuo susitaikydavo ir prie daug ko prisitaikydavo? Grigas Valančius sako, kad ne: „*Dažnas neišmanėlis, nepažindamas žmogaus sielos, tokį kartais pavadina pamainiusiu savo kailį. Kas, kas, o Juozas Tarvydas visa savo prigimtimi nebuvo toks, kuris mainosi ar mainikauja. Nebuvo dviveidis, bet, kaip ir vyskupas Valančius, tik nežinantiems atrodė dvigubu veidu.*

Jis pritapo taip, kaip pritapo ir Adomo Mickevičiaus herojus Konradas Valenrodas. Darė tai ne už sriubos šaukštą, bet už privilegiją skiepyti lietuviui jaunuoliui gėrį, grožį ir tiesą, išreikštą lietuvišku žodžiu mūsų klasikų raštuose“.

Nors Juozas, dėstydamas lietuvių kalbą bei literatūrą, ir stengėsi neužkliūti sovietinės ideologijos kontrolieriams, jo išsilavinimas ir erudicija, rodoma mokinių meilė ir pagarba kai kam Kretingoje trukdė. 1949 m. liepos 30 d. Kretingos rajono laikraščio „Žemaičių tiesa“ redakcijos skyrelyje „Plunksnos smaigaliu“ B. Džiūgavičius skaudžiai dūrė apskrities švietimo skyriaus darbuotojams Laukiui ir Tarvydui, „sapnuojantiems“ apie senąją tvarką ir gairius vėjus iš Vakarų. Bet neilgai džiaugėsi savo raudona rašliava B. Džiūgavičius, tai yra laikraščio tuometis redaktorius Vytautas Misevičius. Veikiausiai jis suprato, kad kitus juodindamas sau šlovės neužsidirbsi, o būdamas kolaborantu gali greit tapti išdaviku kubilinsku. 1950 m. V. Misevičius pasitraukė iš redaktoriaus pareigų ir vėliau tapo garsiu istorinių romanų, humoreskų ir knygelių vaikams autoriumi.

Mokytojai Tarvydai oriai, bet skaudžiai išgyvenę vietinės valdžios moralinį persekiojimą, tremties neišvengė – su trimis mažametėmis dukrelėmis 1951 m. rudenį jie buvo išvežti į Krasnojarsko krašto Bogoto rajoną. Tremiant Tarvydų šeimą iš Lietuvos, Juozo žmona Anelė sirgo, o jų vaikams buvo vos treji, septyneri ir aštuoneri metai. Tarvydų turėta unikali ir turtinga biblioteka su rečiausiomis lituanistinėmis knygomis ir Šatrijos Raganos rankraščiais buvo sudeginta Kretingos miesto aikštėje.

Sibiro tremtyje

Būnant toli nuo Lietuvos, kenčiant šaltį ir badą, dirbant sunkiausius fizinius darbus, Tarvydai visada prisimindavo tėvynėje likusius auklėtinius, kolegas, prarastas knygas, neįgyvendintus kūrybinius sumanymus ir beprasmiškai bėgantį laiką.

Vieną į Lietuvą rašytą laišką J. Tarvydas pradeda mintimis, tiksliai apibūdinančiomis jo ir visų lietuvių tremtinių dalią: „*Rodos, jau visas amžius prabėgo nuo to laiko... Taip ilgai, taip ilgai... Pirmieji, antrieji metai – dar nieko. Buvo šioks toks ryšys su Tėvyne gerųjų Dievo žmonių dėka. Bet štai jau daugiau kaip pusė metų jokios žinėlės, jokio laiško iš ten. Pasijunti gyvas palaidotas. Kaip nuo kiekvieno, taip*

ir nuo tavo kapo ilgai nieuina visi, visi. Juk negalime norėti, kad mirusį amžinai atsimintų, jo kapą nuolat lankytų. Toks jau gyvenimo ir gamtos dėsnis, kad ant mirusiųjų kapų auga, kuriasi kiti... Tik koks siaubas, kad čia tu ne miręs, o gyvas ir girdi nueinančiųjų žingsnius. Tada protarpiais apima toks baisus liūdesys, tokia nostalgija, kad norisi kaukti, galvą į sieną daužyti. Bet palaidotojo šauksmo niekas nebeišgirs, niekas neatsilieps...“

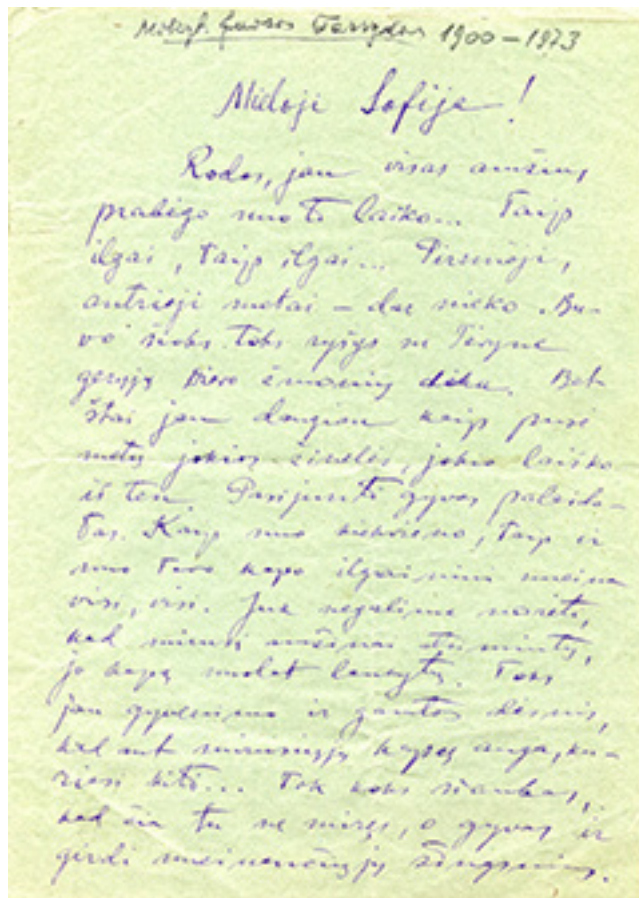
Trumpai aprašęs savo varganą buitį, bandymą išgyventi šaltas žiemas, pusalkiu be pieno ir mėsos augančius tris vaikus, tuojau atsiprašo: „Vėl išsileidau į savo bėdas. O juk laiško tikslas – „išgirsti nors vieną, bet gyvą žodelį iš senųjų laikų...“ Parašykite, parašykite apie viską, ypač apie auklėtinius ir kolegas. Kas gyvas, kas miręs, kas vedęs – ištekėjusi, kas išsikėlė, kas atsikėlė – milijonas klausimų!“

Iš tremties į tremtį

J. Tarvydo mokinys iš Kretingos gimnazijos laikų Petras Baužys savo straipsnyje „Mokytojas švyturys, šviesa ir tiesa“ prisimena netikėtą susitikimą su buvusiu mokytoju: „Kažin, ar kas suvaidintų nustebimą, kokį patyriau 1954 metų rudenį, Trakų gatvės antikvariniame knygyne netikėtai sutikęs byg iš dangaus nukritusį sibirietį savo mokytoją Juozą Tarvydą su žmona? Kaip? Kada? Kur? Sakė: Justo Paleckio dėka. Atlikti formalumai Valstybės saugumo komitete, Vidaus reikalų ir Švietimo ministerijoje – važiuojame į Liškiavą. Kodėl ne į Kretingą, kur savi, neseniai pastatyti namai? Ten, sakė, tebedirba Jonušas – negalima į tą rajoną grįžti – neišsileidžia ir namų negražina. O Ignas Jonušas, keturių skyrių lietuviško mokslo ir Maskvos partinių mokyklų „absolventas“, tada buvo VKP (b) Kretingos rajono komiteto pirmasis sekretorius...“

Savo užrašuose J. Mickevičius patikslina, kad J. Tarvydas reabilituotas LTSR Ministrų tarybos 1955-07-17 nutarimu. Kretingos rajono Vykdomasis komitetas grąžino jam nebaigtą įrengti namelį, pinigais atlygino už konfiskuotą nuosavybę, Švietimo skyrius išmokėjo dviejų mėnesių algos kompensaciją. Tarvydai gavo darbą pagal savo specialybę, tik ne Kretingoje, kaip numatyta reabilitaciniuose nuostatuose, o Liškiavos vidurinėje mokykloje.

J. Tarvydas, tremtyje praradęs daug brangaus laiko, skubėjo grįžti į mokyklą, į šalies kultūrinį

Juozo Tarvydo laiškas, rašytas iš tremties apie 1953–1954 metus

gyvenimą, toliau tęsti savo mokslinius tyrinėjimus. Dirbdamas Liškiavoje dažnai lankydavosi Vilniuje, užsukdavo į Lietuvių kalbos ir literatūros institutą, susitikdavo su buvusiais pažįstamais. Mintyse, o kartais ir garsiai, jų klausdavo, už ką jį, eilinį mokytoją, ištrėmė, kai tokie patys liko neišvežti. „Buvo draugas Tarvydas užėjęs ir mane prajuokino, sakolabiausiai negalėjau pernešti to, kad aš toks tarybiškas ir mane išvežė, o tuo tarpu jo pažįstami, kurie tikrai netarybiški, liko ir gerai gyvena! Įdomu, ką turėjo galvoje“, – rašė viena mokytoja kitai.

Nors Tarvydų šeimai pavyko atgauti laisvę ir dalį turto, bet sovietų valdžia ir toliau varžė jų gyvenimą, pasiūsdami Juozą ir Anelę dirbti kuo toliau nuo draugų ir gimtojo krašto. 1957 m. rugpjūčio 28 d. Juozui Mickevičiui rašytame laiške J. Tarvydas dar kartą nuoširdžiai dėkoja už bičiulišką paramą Kretingoje, domisi Butkų Juzės archyvo likimu ir guodžiasi: „Į Kėdainius nebepasikėlėme. Nedavė ten žmonai darbo, tai teks ir man atsakyti. Pasilikome ir toliau Liškiavoje. Vieta graži, tik tiekimas blo-

(Nukelta į 28 p.)

gas, na, ir kultūros maža. Kitais metais vėl ieškosime kur nors.“ 1959 m. rugpjūčio 10 d. rašytas J. Tarvydo prašymas Švietimo ministrui padėti persikelti į Karėnos vidurinę mokyklą liko nepatenkintas.

Sugrįžimas į Žemaitiją

1960 m. pavasarį J. Mickevičius tapo Kretingos muziejaus direktoriumi. Jis paskatino savo mokytoją ir auklėtoją sugrįžti į Kretingą. Atvyko, bet vietos valdžia 1962 m. talentingą pedagogą išleido į pensiją, nors pats J. Tarvydas dar galėjo ir norėjo dirbti mokytoju. Jis, turėdamas daugiau laisvo laiko, skaitė knygas, parengė spaudai ir išleido knygas „Gramatinis lietuvių kalbos nagrinėjimas“, „Estetinis mokslėivių auklėjimas dėstant literatūrą“, „Nepamokinė literatūrinė veikla vidurinėse mokyklose“, bendradarbiavo spaudoje, dalyvavo mokslinėse konferencijose, rašė apie lietuvių ir sorbų literatūrą, vertė tekstus iš sorbų kalbos į lietuvių kalbą ir lietuvių autorių kūrinis į sorbų kalbą. Šios sorbų – mažos vakarų slavų tautelės, gyvenančios istorinėje Lužicos teritorijoje Vokietijos ir Lenkijos pasienyje, Šrė upės aukštutinėje dalyje, kalbą jis išmoko savarankiškai. Iš sorbų kalbos J. Tarvydas išvertė Jano Vornaro knygelę vaikams „Garniukas ir Šyviukas“, o į sorbų kalbą – Kristijono Donelaičio poemos „Metai“ ištraukų, Dionizo Poškos „Mužiką Žemaičių ir Lietuvos“, Juliaus Janonio, Salomėjos Nėries, Janinos Degutytės eilėraščių. Bendradarbiavo sorbų spaudoje, apie sorbų kultūrą, literatūrą, istoriją rašė Lietuvos „Kultūros baruose“.

1967 m. J. Mickevičius pakvietė J. Tarvydą dirbti muziejaus konservatoriumi. Pasak Grigo Valančiaus, čia jis: „rinko, rūšiavo senus raštus ir dokumentus. Jam parūpo, kad viskas, kas tik įmanoma, būtų surinkta apie tris žymiuosius žemaičius kretingiškius (Daukantą, Valančių ir Pabrėžą). Muziejaus direktoriaus istoriko Mickevičiaus ir Tarvydo pastangomis, vysk. M. Valančiaus skyrius pasidarė ypatingai gausus eksponatų, labai išsiplėtė ir dabar sudaro atskirą muziejų muziejuje. Ir vakarais, iš darbo parėjęs, ne valiūkavo, o iki išnakčių sėdėjo ir dirbo. Parašė dvi plačias monografijas, apie Valančių ir Pabrėžą, pasinaudodamas muziejuje sukaupta medžiaga“.

1969 m. buvęs Plungės gimnazijos mokinys ir mokytojas J. Tarvydas aktyviai prisidėjo organizuojant šios mokyklos 50-mečio jubiliejų. Matyt, tada jam gimė idėja, kad reikėtų aktyviems plungiškiams

Juozas Tarvydas (sėdi pirmas iš kairės) su šeima 1970 m. sausio 6 d. švenčiant jo gimtadienį

dažniau susitikti, pakalbėti apie savo krašto kultūrą. Jo iniciatyva pirmoji tokia sueiga įvyko 1971 m. birželio 5 dieną. Joje dalyvavo penkiasdešimt Plungės krašto kultūrai neabejingų žmonių, tarp jų ir pats Juozas Tarvydas, Telšių kraštotyros muziejaus direktorius Vitas Valatka, Kretingos kraštotyros muziejaus direktorius J. Mickevičius, profesorius fizikas Adolfas Jucys ir daugelis kitų. „Mūsų tikslas – uždegti jaunimą geriems norams, darbams, mokyti mylėti savo gimtinę“, – sakė tada prezidentu išrinktas A. Jucys. Jis pasiūlė šį sambūrį pavadinti Plungiškių draugija.

1972 m. J. Tarvydas parengė spaudai leidinį „Jaunųjų literatūros bičiulių ugdymas vidurinėje mokykloje“. J. Mickevičiaus raginamas parašyti monografiją ir apie Simoną Daukantą, J. Tarvydas 1972 m. vasario 21 d. laiške jam rašė: „Mielas Direktoriau! Visą naktį galvojau apie malonų pasiūlymą, rytmetyje dar tarėmės su žmona ir priėjome išvadą, kad šiuo metu niekaip negaliu tuo pasiūlymu pasinaudoti, nes šį pavasarį ir vasarą turiu labai daug asmeninių, literatūrinių ir buitinių rūpesčių, o be to, ir sveikatą reikia skubiai remontuoti. Jei galėsiu priėti prie Daukanto, tai tik vėlai rudenį ar žiemą. Tad labai atsiprašau, kad būsiu apvylęs Tamstos pasitikėjimą“.

Deja, po metų, dar žiemiškai šaltą 1973 m. kovo 29 dieną, J. Tarvydas Kretingoje mirė, palikdamas savo darbus, draugus ir mokinius, išblaškytus po Lietuvą, pasaulio Rytus ir Vakarus. Daug jų atvyko į Kretingą išlydėti mokytoją į paskutinę kelionę. Jį mena mokinių užrašyti prisiminimai, išsaugotos fotografijos ir mokytojo rašyti laišakai, tarp kurių ir vienas sveikinimo atvirukas Šv. Kalėdų proga – virš eglės šakos pakabintas žibintas – kaip simbolis Mokytojo skleistos šviesos dygčioje sovietinėje tikrovėje.